

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО І СУСПІЛЬНОГО В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Володін П.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

В наш час проблема відношення людини до природи повертає до себе велику увагу. Для цього є важливі причини. Безпрецедентне зростання науково-технічного потенціалу піднімає на новий щабель можливості людини по перетворенню оточуючого її природного середовища і відкриває перед нею широкі перспективи. При цьому екологія розглядається не тільки як самостійна дисципліна, але і як світогляд, який пронизує всі науки (біологію, філософію, етику, естетику, географію тощо), технологічні процеси і сфери життєдіяльності людини.

For further development and display of capabilities and talents of individual, pluggings of man are needed in circumstances, compelling him to perfect itself, providing complete space of the personal initiative, individual inclinations. The more complete realized interests of collective by personality, the more considerable its participating in acceptance and implementation of different sort of tasks and the greater responsibility is tested by it for common cause, the more considerable connection between the personal and public aims and necessities

Ключові слова

ОСОБИСТІТЬ, КОЛЕКТИВ, СВОБОДА, ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ, ІНДИВІДУАЛЬНЕ І СУСПІЛЬНЕ

Мета статті – розкрити процес становлення особистості через взаємодію індивідуального й суспільного.

Вступ

Одним із провідних моментів у процесі становлення особистості є взаємовідношення індивідуального й соціального. Історія філософської думки свідчить, що ці питання отримали найрізноманітніші розв'язання. Але серед великої різноманітності цих розв'язань з особливою різкістю виділяються два крайні і протилежні напрямки, які можна позначити назвами "абсолютного колективізму" і "абсолютного індивідуалізму". Якщо перше із цих напрямків стверджує, що весь зміст особистого життя вичерпується громадськістю, друге, навпаки, говорить, що зміст особистого життя зовсім не залежить від громадськості. Особистість уся й до кінця, у всій повноті своїх потреб і завдань розчиняється в суспільній стихії, - думають крайні колективісти; в суспільстві й через суспільство рятується вона від своєї слабості й обмеженості, у ньому вона має й вихідний початок, й завершуючи межу своїх прагнень. Особистість самодостатня, - вважають крайні індивідуалісти, - суспільство їй не допомагає і не є опорою, а перешкодою і межею, тільки в самій собі вона може знайти порятунок і вихід

із свідомості своєї недосконалості. Очевидна односторонність цих поглядів сама собою вимагає **компромісної точки зору**, і одне протиставлення їх наводить на думку, що істину слід шукати не в цих крайностях, а в деякому вищому розумінні, що їх об'єднує. Але перш, ніж вказати можливий характер такого об'єднання, слід ближче з'ясувати сутність абсолютного колективізму й абсолютного індивідуалізму.

Обговорення проблеми

Виходячи з того, що сутність людини соціальна, кожний індивід у своїй основі є суспільна істота, а суспільство не просто сума індивідів, а система суспільних зв'язків.

При цьому виникає питання про механізм взаємодії індивіда й суспільства, індивідуального й суспільного. У процесі життєдіяльності індивіда відбувається формування його особистості як конкретно-історичної індивідуальності, свідомість якої не тільки відбиває об'єктивний світ, але проявляє себе як активна, творча суб'єктивно-діяльна сила. Внутрішній зміст індивіда не є результат механічного привнесення в його свідомість зовнішнього, **об'єктивно-суспільного**, а підсумок внутрішньої роботи самого індивіда, у процесі якої, незалежно від індивідуальної свідомості, суспільний зміст **немов би** трансформується всередину й стає знаряддям діяльності індивіда, засобом твердження як соціально значимої особистості.

Людський індивід стає індивідуальністю лише на соціальному рівні розвитку, **ставши особистістю**. Якщо індивідуальна властивість людини становить природну основу індивідуальності, то його особистісні соціальні якості становлять його сутнісну сторону. Структура людської індивідуальності, тому може бути розкрита лише на соціальному рівні розвитку людини як особистості. Сама індивідуальність **не виводиться із** суспільних відносин безпосередньо, хоча й не може формуватися поза ними. Суспільні відносини обумовлюють особистісні властивості людини, але ще не визначають його індивідуальних якостей. Індивідуальність не задана ззовні, але формується при активній участі самої людини. Індивідуальні якості людини, обумовлені суспільними відносинами, опосередковано, через його власний внутрішній світ. Соціальні норми й цінності входять в індивідуальну структуру людини лише на високому рівні їх суб'єктивізації, коли вони перетворюються в його власні принципи й переконання в якості його смисложиттєвих засад. На рівні знання або типізованого визнання вони не пов'язані з феноменом індивідуальності. Тому не всі соціальні ролі й функції, виконувані людиною, належать до його внутрішніх "Я". У структуру особистості входять усі соціальні ролі людини, обумовлені його становищем у суспільстві: як ті, що він розділяє, як і ті, що йому чужді. Внаслідок цього ідентифікація "Я" з особистістю не завжди сприяє розвитку індивідуальності. Вона може перешкоджати людині стати справжньою індивідуальністю. Це власне має місце в суспільстві, де особистість є відчуженою, несамостійною. Тут особистість визначається суспільними

відносинами, створюється законами суспільства, що стали незалежними від самої людини й тому вона може стати "випадковою" особистістю.

Поняття "особистість" виражає головним чином момент безпосереднього зв'язку й залежності людини від соціального середовища і тому людина як особистість включається в суспільні відносини як соціальний тип, представник певної соціальної спільноти (групи, класу). На відміну від "особистості" поняття "індивідуальність" фіксує факт відмінності даної людини від усіх інших, його відносну незалежність від соціального середовища, її внутрішню автономію. Володіючи індивідуальною самостійністю, людина стає більш **тісно пов'язаною** із суспільними відносинами, будучи не формально, а органічно включеною у їхнє функціонування. Отже, особистість та індивідуальність, по-різному **пов'язані** суспільними відносинами, і є різними формами їх прояву.

Але незалежно від цих міркувань, якщо навіть відокремитись від більш далеких перспектив, пов'язаних з питаннями про долі миру й "кінця" історії, у самому понятті особистості полягає неминуче протиріччя із системою абсолютного колективізму. Усі мислителі, які, подібно Фейєрбаху, Марксу й Конту, вважають, що суспільний початок має для особистості абсолютне значення, разом з тим допускають, що між особистістю і суспільством може встановитися повний збіг і єдність, а в "досконалому" суспільстві особистість знаходить свою власну сутність у її справжньому, неспотвореному вигляді. Завдання людини вичерпуються спілкуванням із собі подібними. У здійсненні суспільного ідеалу він знаходить своє дійсне покликання, - **так стверджує колективізм**. Цей погляд логічно містить у собі й іншу передумову, що окремі особи, у своїй розумовій сутності однорідні й тотожні одна з іншою: як одиниці арифметичного ряду, рівні й нерозрізнені одна з іншою, складаються вони в "струнці підсумки". Без протиріч і труднощів створюється суспільство з окремих осіб, якщо тільки вони зрозуміють свою дійсну сутність. Нічим іншим, як саме цими припущеннями слід пояснити їхні заяви про те, що особистість повинна злитися із суспільством і що тільки, у такий спосіб вона одержить дійсну волю. «Процес вільного існування й вільного пізнання є єдиний і нероздільний процес. Для його існування, як правило, необхідно, щоб на рівні як великих, так і малих соціальних груп були створені умови для вільного розвитку людини. І тут важливу роль відіграє те, яке місце людина займає в системі соціальних відносин.» [2, с. 96].

Звичайно ж, людина може бути сформована, як особистість, тільки в суспільстві. Виходить, що вступити на шлях вільного розвитку людина може теж тільки в суспільстві. Але, з іншого боку, дуже часто саме вступ людини у певну систему соціальних відносин не дозволяє їй стати собою, оскільки соціальні відносини аж ніяк не сприяють вільному розвитку. Для того щоб людина одержала можливість вільно розвиватися на рівні макро- і мікро соціальних груп, повинні бути створені певні умови. По-перше, виявляти, усвідомлювати й розбудовувати саме свої, а не нав'язані ззовні переживання, думки,

сприйняття себе, інших людей, соціально-предметного миру. По-друге, вільно усвідомлювати й задовольняти свої потреби. По-третє, вільно визначати своє місце в соціально-предметному світі й у бутті з іншими людьми й реально ставати самим собою. Причому слід зазначити, що указані **три сторони** процесу вільного розвитку органічно зв'язані між собою. Насправді, вільне усвідомлення себе й свого буття у світі, як правило, **здійснене тоді**, коли в людини з'являється можливість задовольняти свої потреби й вільно визначатися в системі соціальних відносин. Особистість, безперечно, знаходить своє щастя й у служінні суспільству, але це не може заглушити в ній більш глибокого суб'єктивного прагнення – прямувати за голосом своєї совісті, за покликом своєї душі, якщо навіть і доводиться для цього відійти від близьких і навколишніх на висоту власного ідеалу. Яке суспільство, хоча б й найдосконаліше, замінить людині найбільше духовне благо - бути самим собою? Особистість, узята поза зв'язком з індивідуальністю, поза її способу буття, це, звичайно, абстракція й реально не існує. Якщо людський індивід не може стати особистістю, не засвоївши своєї соціальної сутності, то особистість не може знайти своє власне самостійне буття, не ставши індивідуальністю. Особистість, таким чином, соціальна по своїй сутності, але індивідуальна по способу свого існування. Вона являє собою єдність соціального й індивідуального, сутності й існування. Отже, особистість і індивідуальність не тільки взаємозалежні, але й взаємно обумовлюють один одного. Формування особистісних якостей перебуває в тісному зв'язку з його індивідуальною самосвідомістю. Вона залежить не тільки від положення індивіда в суспільстві, але й від його індивідуального відношення до свого положення, **що фіксується поняттям "позиція особистості"**. Соціальна позиція особистості пояснює той факт, чому в умовах одного й того ж соціального середовища можуть існувати різні соціальні типи особистості.

В умовах множинності соціальних ролей, норм і принципів, що суперечать і взаємовиключають один одного, стає необхідною індивідуальна самостійність. Тепер, керуючись своїми власними міркуваннями, людина може зробити вибір і ухвалити рішення. Але разом із цим вона свідомо бере на себе індивідуальну відповідальність за свій вибір. Процес формування індивідуальності нерозривно пов'язаний з розвитком соціальності людини, з формуванням її цивільної самосвідомості. Тільки, усвідомивши свою соціальну сутність, усвідомивши себе як члена колективу, людина могла потім виділитися з нього в якості самостійної й неповторної істоти. Завдяки цивільній самосвідомості стає можливим індивідуальна відповідальність людини за свою поведінку. Головне ж тут полягає в тому, що виникнення індивідуальності дозволило поставити поведінку людини під контроль її власної свідомості, розв'язало її приватну ініціативу й активність. Воно, таким чином, означало перехід від безумовного, традиційного

підпорядкування роду до вільного самовизначення. Життєвий зміст і історична необхідність виникнення індивідуальності полягає в тому, що воно було необхідною умовою подальшого розвитку суспільства, його прогресу. Із прогресом людського суспільства зростає ступінь самотності особистості, вона перестає бути простою подобою іншим, індивідуальний момент відіграє все більшу роль. Саме тому, що людина стає справді суспільною істотою, для якої характерні багатства суспільних потреб і здатностей, єдність суспільного й особистого, соціальне перестає протистояти людині у вигляді зовнішньої й далекої сутності. І, навпаки, саме тому, що соціальне перестає бути чужим і стає надбанням кожного, його внутрішнім змістом, людина перетворюється в самотню істоту зі справді суспільними здатностями й потребами.

Індивідуальність також містить у собі й своєрідність, самотність, але цією ознакою не вичерпується. І нам представляється, що відмінність людей один від одного, - *це скоріше не сутність індивідуальності, а її форма, сутністю* же виступає певне відношення людини до дійсності, пов'язане з його творчістю. Щоб стати людиною - творчим суб'єктом, особистістю, індивід повинен само ствердити себе, як типового представника свого класу, суспільства, епохи й ширше всієї людської культури й разом з тим, знайти свій самотній зміст, здійснити соціально-типове й загальнолюдське унікальним образом. Самореалізуватися за допомогою безпосередньо-суспільних форм **індивідуального життя**, не відіграти соціальної ролі, а жити соціальним життям. Соціальні зв'язки суспільства є суттєвою умовою реалізації життєвих цілей особистості, тому що об'єктивні підстави (матеріальні й духовні) здійснення своїх цілей індивід знаходить тільки в суспільстві. Реальні цілі особистості, що містять у собі соціальний зміст, адекватний певним суспільним цілям і інтересам, таким чином представляють соціально значимі цілі. З іншого боку, життєві цілі індивіда відкривають нові можливості для універсального розвитку інших індивідів - цієї фундаментальної передумови й підстави всебічного розвитку кожної особистості. У світ соціальних відносин особистість необхідним чином втягується всім своїм людським буттям, усією життєдіяльністю, здійснюваної в полі соціальної взаємодії й взаємообміну **діяльними формами** окремих індивідів. Ця сукупна діяльність, реалізована особистістю, поєднує її з іншими людьми.

Отже, суспільство - це необхідність для особистості, воно як засіб для її розвитку, для прояву її морального визнання, але воно може бути й перешкодою для її вищих моральних запитів. Складність цього відношення підкреслюється ще й тим, що зв'язок суспільства з **особистістю** не можна уявити собі таким чином, що будь-який із цих початків є метою, а, інший – засобом. Суспільство, яке протиставляється особистості, це інші особи, які не можуть бути засобом, а тільки цілями для даної особистості. Будучи особою й претендуючи на безумовне моральне значення, я повинен в інших особах визнати таку ж безумовну

цінність. Тут створюється не відношення засобу до цілей, а більш складне відношення взаємодії цілей і засобів. Аналіз свідчить, що суспільство **отримує мету** не тому, що воно представляє якусь самостійну моральну субстанцію, яка по властивому їй праву може вимагати від особистості підпорядкування й самопожертви, а тільки, тому, що воно складається з осіб, зв'язаних між собою єдністю морального ідеалу. Таким чином, значення суспільства для особистості має характер похідний і обумовлений, тому що воно залежить від прав окремих осіб; тим часом як значення особистості по відношенню до суспільства первинно й, безумовно.

З іншого боку, очевидно, що там, де ми маємо справу з етичною взаємодією цілей, а не з технічним підпорядкуванням засобів цілями, відношення ухвалює характер постійного шукання й рухливості. Тоді, як підпорядкування визначається простою і ясною формулою служіння нижчого початку вищому, моральна взаємодія завжди перед собою складне завдання комбінації й примирення, однорідних початків, між якими не може бути раз і назавжди встановленого співвідношення. Наша позиція полягає в тому, що індивідуальність, узята як цілісна система, являє собою особливу форму буття людини у навколишньому світі, у суспільстві, яке здійснюється у двох формах: колективній та індивідуальній. Однак, не всяка життєдіяльність людини може здійснюватися в колективній формі. Тому слід вважати, що людина мислить тільки колективно виробленими стереотипами, що вона автоматично керується у своїй діяльності й поведінці колективними ідеями. Нарівні з колективною й усередині неї особистість на основі самодіяльно – визначених позиційних відносин виробляє індивідуальні форми життєдіяльності. Можна сказати, що особливістю індивідуальної форми буття людини є те, що вона робить його незалежною істотою, здатним до автономного життя й діяльності. Сутність індивідуальності пов'язана із самотністю людини, зі здатністю бути самим собою, бути самостійним суб'єктом діяльності. Якщо людина втрачає свою здатність цілеспрямовано розпоряджатися внутрішніми можливостями, резервами, якщо вона не може певним чином організувати свої внутрішні сили й здатності для досягнення поставлених завдань, то це приводить її до втрати самостійної індивідуальності.

У якості індивідуальності людина має здатність до саморегулювання й саморозвитку (самовдосконалення) своїх відносин у рамках суспільства. Це останнє має особливо важливе значення у з'ясуванні ролі індивідуальності у розвитку суспільства, у визначенні механізмів суспільного прогресу. Тому для розвитку особистості нові можливості припускають її **високу активність** щодо реалізації цих можливостей. У цьому змісті активність як найважливіша характеристика особистості, що дозволяє їй виступати в суспільстві діяльним суб'єктом, припускає також і творче відношення до себе, самотворчість. Творчо перетворювати навколишній світ можливо лише при включенні людини в

різноманітні зв'язки із соціальним середовищем. Тоді тільки творча діяльність людини представляється як його самодіяльність, самозміна, саморозвиток.

Для подальшого розвитку й прояву здібностей і талантів індивіда необхідні включення людини в обставини, що змушують його вдосконалювати себе, **забезпечуючи** повний простір особистої ініціативи, індивідуальних схильностей. Чим повніше усвідомлюються особистістю інтереси колективу, тим значніше її участь у прийнятті й виконанні різного роду завдань, тим більшу відповідальність випробовує вона за спільну справу, тим значніше зв'язок між особистими й суспільними цілями й потребами. Для цього особистість, особистісний фактор виробництва повинен одержати економічну основу економічну владу, щоб вирішувати численні завдання, пов'язані з удосконалюванням процесу виробництва. Саме в цім новім положенні людини у виробничому процесі значно збільшується коло її інтересів. При цьому особистість удосконалюється не тільки в якості "працівника", але й "громадянина". У зв'язку із цим наше суспільство націлене на **демократичне облаштування** громадянського суспільства, у якому визнання специфічності інтересів різних соціальних груп, господарських одиниць, регіонів, національних спільнот, цементується особистісними інтересами й забезпечується правовим захистом цих інтересів, вираженням їх у механізмі функціонування політичної системи суспільства. Практика минулих десятиліть ХХ століття показала, що з однієї лише державною власністю, в умовах монополістичного господарювання, де виробники є повновладними розпорядниками, що нав'язують свій інтереси й де, отже, не потрібні ні ринок, ні правова захищеність інших, середніх і дрібних господарських одиниць, а все це працює на відчуження людини від самого себе, а значить і тієї необхідної частки участі в керуванні виробництвом і державою, важко будувати гармонічне суспільство, що складається з гармонійно розвинених особистостей. Дійсність привела до іншого висновку: без приватної власності, що лежить в основі індивідуальної активності, без конкуруючої безлічі форм власності й істотного роздержавлення - ефективної економіки не побудувати. Життя, сьогодні, приводить нас до необхідності практичного втілення прийнятого в усьому цивілізованому світі плюралістичного принципу поділу влади, власності й економічного значення особистісної приватногосподарчої активності. Тому стає очевидним, що ідея правової держави має першорядне значення для положення особистості в суспільстві. Тому що саме держава, покликана найбезпосереднішим образом, відстоювати "невід'ємні права" людини в суспільстві. Концепція правової держави має особливу активність у сучасну епоху, коли роль держави у всіх сферах суспільного життя перевершила всі припустимі границі, що неминуче супроводжується історичним протиборством демократії й тоталітаризму. Саме правова держава є демократичною альтернативою тоталітарній державі, що

прагне поглинути громадянське суспільство й цілком підкорити особистість сваволі авторитарно-бюрократичної влади. В основі концепції правової держави лежить принцип свободи вибору народом свого соціального й політичного устрою. Правова держава не визнає якого-небудь іншого джерела суверенності, крім вільного волевиявлення своїх громадян.

Отже, щоб нам іти в ногу із цивілізованим світом, мабуть, не обійтися без перебудови особистісних світоглядних основ і, в першу чергу, ціннісних уявлень про співвідношення індивіда й суспільства, про роль індивідуальної волі, заповзятливості й ініціативи, форм з'єднання індивідуального й суспільного інтересів.

Виходить, так само позбуваючись від тоталітарно-негативістських уявлень особистості про "краще" життя, особистість самостверджується, **конкуруючи з іншими** у рамках цивілізованих норм суспільства, яке припускає здоровіший індивідуалізм, тобто протиставлення себе колективу, у рамках права й моралі. Перебудова особистих підстав побудови цивілізованого громадянського суспільства припускає прояснення й перебудову тоталітарно-бюрократичних форм правового менталітету "радянської" особистості, особливо, її правового нігілізму. Ефективність цього процесу, у першу чергу, залежить не від якості (досконалості) права, але й від ступеня невідворотності дії законів, що стає необхідною передумовою формування цивілізованих цивільно-правових звичок як особистісних підстав правового (цивільного) суспільства. У демократичній правовій державі діяльність особистості **базується** на принципі "дозволено все, що не заборонено" законом. Завдяки правильному втіленню цього принципу **в соціальній практиці** ініціатива й самодіяльність, винахідливість і заповзятливість людини створюється соціальний динамізм і могутній імпульс розвитку. Отже, здійснювана нині демократизація життя, побудова нового суспільства ставить перед усіма його членами завдання вчитися демократії – вчитися діяти в умовах плюралізму думок і свобод, розуміння свободи як **основи** особистої відповідальності, підвищувати політичну культуру, здобувати навички вирішення проблем, що **вирішуються** демократичними методами.

Змінюючи умови, затверджуючи свободу, люди міняються самі; зростає їх інтелектуальний і етичний рівні; вони у все більшій мірі опановують суспільні процеси, ставлячи їх під свій свідомий контроль. Тим самим, справжня свобода, що передбачає необхідні соціальні умови для всебічного розвитку особи, реалізується тоді, коли всі люди знаходять всю соціально-історичну повноту доступу до накопиченого людського досвіду, знань, матеріальних і духовних цінностей, дістають можливість розкриття всіх своїх здібностей і дарувань. Все це можливо лише тоді, коли в суспільстві затвердяться соціальні механізми, що працюють на основі загальнолюдських, гуманістичних цінностей.

Висновки

XXI століття стане століттям знань, освіти, культури і високої моральності в найширшому сенсі слова. Ці цінності стануть первинними і при виборі стратегічного розвитку світу в цілому. Все це вимагає кардинальної зміни суспільної свідомості, співвідношення індивідуального і суспільного в становленні особи, всієї розумової діяльності психології, духовної моральності самої людини.

Перспективи подальших наукових досліджень

Коли людина стає сама собою, вона набагато краще соціалізується в плані того, що добре розуміє і приймає себе такою, яка вона є, відчуваючи, прийняття і розуміння з боку інших людей людина сама краще розуміє і приймає інших людей, знаходить можливість позитивно само змінюватися і само організовуватися.

Джерела

1. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура / Быстрицкий Е.К. – К.: Наук думка, 1991. – 200с.

2. Гуляев Ю.Ю. Свободное развитие человека как уникальный процесс / Ю.Ю. Гуляев // Вестник Московского университета. – 2008. - №1. – С. 92-101.

3. Кисилева О.А. Феномен человеческой жизни / Кисилева О.А. – К.: Наук думка, 1994. – 84с.

4. Кузнецов Н.С. Человек потребности и ценности / Кузнецов Н.С. – Свердловск: 1992. – 149с.

5. Новгородцев П.И. Об общественном идеале / Новгородцев П.И. – М.: Прогресс, 1991. – 638с.

6. Филипповский Н.П. Человек, философия и природа / Филипповский Н.П. – М.: Знание, 1992. – 94с.

7. Яновский Р.Г. Социальная динамика гуманитарных перемен / Яновский Р.Г. – М.: Книга и бизнес, 2001. – 424с.

Стаття надійшла 25.09.2009 р.